

Kurucz György

Könyv és presztízs

Kazinczy János szőládi prédikátor könyvtára

A Festetics család keszthelyi ágának központi birtokigazgatási szerve, a Directio ügyiratai közt 1812. április 18-i keltezéssel egy igen figyelemreméltó levél található, melyet Kazinczy János, a Somogy vármegyei Szőlád „Helvetziai Vallástételű Predicatora” intézett gróf Festetics Györgyhez.¹ A levél megírására – saját szavai szerint – egyrészt az indította Kazinczyt, hogy Festetics „a tudományoknak és a tisztességes mesterségeknek felállítója és patrónusa”, másrészt úgy értesült, hogy erre való tekintettel „a jó és szükséges könyveket mindenünnen öszve keresteti”. Főként ez utóbbi megfontolás bátorította őt arra, hogy saját könyvtárából megvételle ajánlja fel a csatolt jegyzékben feltüntetett „jeles deák, frantz és német auctorokat [...] mindeniknek az árát utána tévén.”

A keszthelyi felsőfokú mezőgazdasági tanintézet, a Georgikon 1797-es alapítása óta Festetics tevékenysége, a „közjó” előmozdítására hozott nem csekély anyagi áldozatvállalása, beleértve a magyar katonai tisztképzés támogatása érdekében tett igen nagy összegű alapítványát is, ekkor már országosan ismertté, sőt nemzetközileg is elismertté tette a nevét.² Ezt az elismerést protestáns egyházi körökben tovább erősítette a felvilágosodás szellemiségéből fakadó különleges gesztusa, midőn római katolikus vallású főrend létere a Somogy megyei Csurgón református középiskolát hozott létre, és az iskola működéséhez saját tőkealapot biztosított.³ Mindezek után Festetics mecénási tevékenységét, „a vallásnak minden különbsége nélkül” az ország egészének szellemi, anyagi gyarapodásáért tett erőfeszítéseit, a kortárs patrióta nemesi értelmiség mellett jellemző módon a protestáns egyházak parókus lelkészei is igen nagyra tartották. Erre utal egy másik református lelkész és rektor, a monoszlói Ónodi Benjámín korábbi levele, de

¹ MOL Festetics Lt P 279 74. csomó (cs.) ff. 378–381v.

² Az uralkodói megerősítés másolata: MOL Festetics Lt P 279 30. cs. ff. 453–455v. Festetics életrajzához részletekkel lásd: Kurucz 2006b: 1341–1375. A jelen írásnak nem tárgya Festetics nemzetközi kapcsolatrendszerének bemutatása, ezért csupán jelezni szeretnénk, hogy a Jenai Mineralógiai Társaság először őt kérte fel elnöknek, majd miután udvariasan elhárította a felkérést, Goethe lett a tudós társaság feje. A jenai Lenz professzor 1802. május 1-jén kelt levelében jelzi, hogy a Társaság közleményeit Festetics nevének feltüntetésével kívánja megjelentetni (MOL Festetics Lt P 279 29. cs. ff. 102–103).

³ Varga Pál alsóki református lelkész 1792. január 3-i Festeticshez intézett levelében utal a keszthelyi gróf iskolaalapítási szándékára, de levelében még csupán elemi iskola létrehozását említi (MOL Festetics Lt P 279 1. cs. f. 21). Bíró Sámuel fiskális a hó végén, január 28-án kelt levelében utal először a Csurgón létesítendő gimnázium tervére, mondván „... utrum Gymnasium illud in Alsok, aut vero in Oppido Csurgo edificandum sit” (MOL Festetics Lt P 279 1. cs. f. 131).

hasonló módon emlékezett meg Festeticsről Síkos István kővágóörsi evangélikus lelkész 1803-ban keletkezett versében.⁴

A szoládi prédikátor és a keszthelyi gróf közötti társadalmi különbség ellenére Kazinczy János tehát bizalommal fordulhatott Festeticshez, annál is inkább, mivel a keszthelyi gróf az évek során a református „Belső-Somogyi Tractus” számos ülésén személyesen is megjelent, illetve rendszeres kapcsolatban állt a vezetőségével.⁵ Mindamellett a levél bevezetőjében említett feltételezés, miszerint a művek felkelthetik Festetics érdeklődését, szintén indokoltnak tűnhetett, hiszen a keszthelyi gróf rendkívüli műveltségét, tudatos könyvtárgyarapító tevékenységét sokan ismerték.⁶ Vályi András, a pesti egyetem tanára Magyarországról készített 18. század végi leírásában például Keszthely kapcsán egyértelműen hangsúlyozza, hogy a látványos építkezésekbe fogott Festetics az épülő kastélyában külön szárnyat emeltet a könyvtárának. „Ha pedig az uraságnak kastélya egészen felépül, darab földön nem léssen mássa: mellyben gazdag könyvtár is lesz, és a köz haszon vételre nyitva fog állani.”⁷ Kazinczy Jánoshoz hasonló meggondolásból egyébként Gutten József orvos, aki egy időben Hévízen tevékenykedett, 1804. január 27-i levelében egy könyvkereskedőtől kapott katalógust küldött Festeticsnek, feltételezve, hogy a gróf talál majd abban saját könyvtára számára beszerzendő műveket.⁸ A keszthelyi gróf szellemi értékek iránti elkötelezettségét, értő bírálatát a csurgói tanári állásából már távozott Csokonai szintén nagyra tartotta, s egyik levelében úgy aposztrofálta Festeticset, mint akivel „az angolai zsenik barátoknak”.⁹ A hazai művelődéstörténet kiemelkedő erdélyi képviselője, gróf Teleki Sámuel Bécsből 1802. december 3-án Festeticshez intézett levelében szintén a keszthelyi gróf érdemeire utalt, midőn arra kérte, hogy küldje meg számára portréját, minthogy „Hazámnak közhasznára szentelt könyvtáramat azoknak a ritka jó hazafiaknak képeikkel akarván díszíteni, akik hazánkban a tudományoknak gyarapításokban s előmozdításokban magoknak halhatatlan nevet és érdemet szerzettenek, minthogy ezek között a M[éltósá]gos Gróf urat különösen tisztetem...”¹⁰

Kazinczy János levele, a keszthelyi gróf számára megvételre ajánlott könyvek jegyzékével együtt tehát több szempontból is komoly művelődés- és társadalomtörténeti forrásértékkel bír. Fennmaradt ugyanis Kazinczynak a Ráday Könyvtár Kézirattárában őrzött, 1802. május 15-én Mocsoládon összeállított, 187 tételt

⁴ MOL Festetics Lt P 279 22. cs. f. 512. Ónodi levele 1800. október 30-án kelt. Síkos panegiriszének kézírata: MOL Festetics Lt P 279 33. cs. ff. 201–204.

⁵ Nem elhanyagolható adalék, hogy Márton Gábor, a pápai kollégium professzorának testvére azért volt kénytelen távozni Csurgóról, mivel saját egyházi feletteseinek tudta nélkül külföldön kívánta egyik munkáját megjelentetni. Festeticsnek – saját szavaival „pápista földesúrként” – szintén nem volt tudomása Márton tervéről, mégis méltányos pénzügyi feltételeket ajánlott a csurgói tanár távozása alkalmával (MOL P 279 34. cs. ff. 73–73v).

⁶ Festetics fiatalkori magánkönyvtárának elemzését lásd: Kurucz 2006a: 93–108.

⁷ Vályi 1796–1799: II. 356.

⁸ MOL Festetics Lt P 279 37. cs. (nincs folio).

⁹ MOL Festetics Lt P 279 23. cs. f. 544. A levél 1800. december 10-én kelt Debrecenben.

¹⁰ MOL Festetics Lt P 279 31. cs. f. 601.

tartalmazó teljesebb könyvjegyzéke,¹¹ melyről Péterffy Ida jelentetett meg egy közleményt a hetvenes évek végén.¹² A szőládi lelkész által Festeticshez írt levélben viszont egyértelműen azokat a műveket ajánlotta fel 61 tételben saját könyvtárából megvételre, melyeket ő maga különösen figyelemreméltónak, vagyis a grófi könyvtár presztízisének szempontjából is értékesnek, egyedinek tartott. A jelen írás tehát röviden kitérve a könyvek tulajdonosának életútjára, műveltségére, az utóbbi könyvjegyzék általános könyvészeti vizsgálatára vállalkozik, természetesen esetenként összevetve annak tartalmát az 1802. évi könyvjegyzék alapján azonosítható művekkel. Vizsgálatunk elméleti kiindulópontjának vonatkozásában a legújabb könyvészeti kutatási elvek mellett Rainer Kengel több évtizede megfogalmazott iránymutatására is támaszkodtunk.¹³

Sajnálatos módon a vizsgálat nem lehet teljes körű, mivel a szőládi prédikátor nem adott egzakt címléírást, s igen gyakran csupán egy-egy szóval utalt az adott szerző művére. Ráadásul többnyire következetlenül használta az egyes nyelveket, mivel előfordul, hogy egy-egy szerző művére hiányos latin címmel utal, jóllehet a mű az adott évben nem latinul jelent meg.¹⁴ Ennek tulajdoníthatóan, főként a több hasonló teológiai tárgyú munkát közreadó szerzők esetében, a művek pontos azonosítása nem minden utalás vonatkozásában lehetséges teljes bizonyossággal. Mindazonáltal a jegyzékben szereplő könyvek egy a 18–19. század fordulóján élt protestáns lelkész műveltségének, prédikációs irodalmi orientációjának rekonstrukciójához feltétlenül megbízható adalékkal szolgálnak. Az egyes tételek Kazinczy János által megadott becserkéje általános társadalomtörténeti szempontból sem elhanyagolható, hiszen a lelkész fiatal korától kezdve, sokgyermekes családjának eltartása mellett, meglehetősen szűkös anyagi viszonyok közepette, vagyis nem csekély lemondás árán alakította ki saját könyvtárát.¹⁵

* * *

Kazinczy János életútját szőládi szolgálatát követően a nagyszékelyi református egyházközségben 1816-ban tartott *canonica visitatio* alkalmából készített életrajza alapján rekonstruálhatjuk. Eszerint a Bihar vármegyei Acsádon született 1753-ban. Apja, Kazinczy István, a falu lelkésze volt. Felsőbb tanulmányait a Debreceni Református Kollégiumban végezte, majd a kollégium partikula

¹¹ RKK K. O. 124. Series Librorum Johannis Kazinczy Ministri H. C. in Mocsolád Anno Domini 1802 die 15 May.

¹² Péterffy 1979: 151–166.

¹³ „Die Bibliothek ist gleichsam die geistige Visitenkarte eines Hauses, ihre Geschichte ist zugleich die Geschichte seiner geistigen und kulturellen Entwicklung und Bedeutung. Es ist deshalb eine reizvolle Aufgabe, die Geschichte einer alten Bibliothek aufzuzeigen” (Kengel 1952: 89). A katalógusok, könyvjegyzékek jelentőségéhez: Wittmann 1984: 7–18.

¹⁴ Péterffy Ida hivatkozott közleményében nem tett kísérletet a művek pontos könyvészeti meghatározására, csupán tematikai csoportosításra vállalkozott.

¹⁵ Ezúton szeretném megköszönni Hajdú Zoltán Leventének, Szőlád jelenlegi református lelkipásztornak Kazinczy János tevékenységével kapcsolatos szíves adatközlését.

hálózatában néhány évet rektorián töltött. Az általános gyakorlat szerint a külföldi, elsősorban német, svájci és holland egyetemekre készülő fiatal teológusok tanítói munkájuk során az adott egyházközség anyagi támogatását is elnyerheték további tanulmányaik folytatásához. Kazinczy azonban nem szól arról, hogy ő maga megfordult volna valamelyik nevesebb külföldi egyetemen, márpedig ez minden korban olyan eseménynek tekinthető egy szellemi pályán érvényesülő ember esetében, amit aligha felejt ki az életrajzából.¹⁶

Harmincévesen, vagyis 1783-tól egykori debreceni diáktársa, Péczeli József mellett kapott segédlelkészi állást Révkomáromban. Kazinczyval ellentétben Péczeli, a későbbi lapszerkesztő, fordító, a komáromi „tudós pap” számos nyugat-európai egyetemen tanult.¹⁷ Előbb Lipcsében, majd Jenában, Bernben, Genfben folytatott tanulmányokat, mígnem 1782 szeptemberében az utrechti egyetemre iratkozott be.¹⁸ Kazinczy műveltségének megalapozása viszont egyértelműen debreceni éveire vezethető vissza, s joggal feltételezhetjük, hogy egykori diáktársával, Péczelivel azután is szoros kapcsolatban állt, hogy távozott Révkomáromból, minthogy első önálló parókus lelkészi szolgálata 1784-től kezdődött a Komáromi Egyházmegyében található Felső- és Alsógelle községben. Ugyanabban az évben vette el a kismemesi családból származó Juhász Katát, majd megszülettek gyermekei, két fiú és három leány, köztük Klára, akit utóbb Pálóczi Horváth Ádám nevelt, s miután a költő megözvegyült, feleségül is vett.¹⁹ Ezt követően 1792-től (Pilis)Marót és Dömös egyesült egyházközségben szolgált hat éven keresztül, s ez idő alatt jelentetett meg egy híradást a *Magyar Hirmondó* 1794. november 7-i számának toldalékában, miszerint „Chatelain Henrik Ábrahám” eredetileg francia nyelven kiadott nevelési munkáját németből magyarra fordította, s rövidesen közreadja.²⁰ Nincs azonban adatunk arra nézve, hogy Kazinczy fordítása valóban megjelent volna.

Igen valószínű, hogy műveltségét, nyelvismeretét is komolyan számba vették – saját szavaival „Magyar, Deák és Német nyelveken beszéll, Frantziából tud fordítani, a Görög és Zsidó Lexikonokat használja” –, midőn Kazinczyt 1798-ban Végh Veresmarti Sámuel Duna melléki szuperintendens meghívta maga mellé Kecskemétre. Ezt követően nem egészen egy év múltán a Külső-Somogyi Eszprességben, Mocsolád lelkésze lett. Az erős gyülekezettel s egy 1791–93-ban épült templommal rendelkező Mocsoládról 1804 májusában Somogytúrba „rendeltetett”, ami anyagilag kellemetlenül érinthette, hiszen a gyülekezet csupán 1820-

¹⁶ A magyar diákok külföldi egyetemi matrikuláik alapján összeállított újabb peregrinációs jegyzékek nem tartalmaznak adatokat Kazinczy Jánosról.

¹⁷ Péczeli József életútjához, tevékenységéhez lásd Bíró 1965: 405–432.

¹⁸ Bozzay – Ladányi 2007: 163.

¹⁹ Péterffy 1979: 152.

²⁰ Chatelain, Henri Abraham (1684–1743), Párizsból származó hugenotta lelkész, aki 1710-től Londonban, majd 1721-től Hágában, később Amszterdamban élt. A Kazinczy által említett, 1782-ben Zürichben német nyelven megjelentetett „Erziehungs Chatechismus” eredetileg *L'éducation mise à la portée de tout le monde* címmel 1781-ben Lausanne-ban jelent meg, s kérdés-felelet formában tárgyalja a különböző, neveléssel kapcsolatos problémákat.

ban építette fel templomát. Háromévi túri szolgálat után Nagyberénybe került, ahol családi életének komoly eseményére került sor. „Katitza” lányát a losonci származású Kármán Györggyel Báthory Gábor pesti lelkész, esperes, későbbi szuperintendens adta össze.²¹

Kazinczy János szőládi lelkészi állását 1809-ben foglalta el. Ez az időszak azért is figyelemre méltó, mert a gyülekezeti nyilvántartásokat gondosan vezette, pontosan összeírta az adófizetés alá eső gyülekezeti tagokat. Egy évvel később Mülner Ferenc budai harangöntőnél a szőládiak komoly anyagi áldozatvállalás árán, 932 forintért (továbbiakban: ft) harangot öntettek. Az összeg nagyságát jelzi, hogy éves lelkészi fizetése készpénzben 30 ft, természetben 30 kila rozs, 10 kila kukorica volt, továbbá javadalmi földként őszi vetés alá 6 kilás, tavaszi vetés alá 4 kilás szántó, továbbá kenderföld és rét illette meg.²² Járt ezenkívül még ötven font (1 font kb. 50 dkg) só és hús, 20 font faggyú, 1 font bors, úrvacsoravételkor minden személy után hat icce (1 icce kb. 0,8 l) bor, továbbá öröltetés, takarítás, nem meghatározott mennyiségű tűzifa.²³

Ezeknek az anyagi juttatásoknak a számbavétele azért nem elhanyagolható, mivel Kazinczy János 1812. áprilisban ajánlotta fel könyvei egy részét Festetics György számára megvételre, s az összesen 61 mű értékét 301 ft 30 krajcárban (továbbiakban: xr) határozta meg. Éppen ezért nem zárhatjuk ki annak lehetőségét, hogy a falu lakosságának a földesúrral, a Kéthelyen lakó Hunyady gróffal 1811 végén tettelegesséig fajuló konfliktusa, melynek során a grófnak és tisztjeinek fegyveresen kellett megvédeniük magukat, valamiképpen összefüggésbe hozható Kazinczy János ajánlatával. Az eset után ugyanis a gróf birtokigazgatójának tisztjei többé nem engedték el a lelkészi és tanítói földek után járó robotot.²⁴ A lelkészi fizetés rendkívül alacsony volt, s a falunak a szerencsétlen eset miatt talán a díjlevélben foglaltak előteremtése is komoly gondot okozhatott. Pálóczi Horváth Ádám levelezése nyomán van adatunk arra, hogy a költő rendszeresen támogatta anyagilag.²⁵ Nem mellékes, hogy a Pálóczi Horváth Ádám által örökbe fogadott Kazinczy leányt, Klárát, utóbb szintén ott találjuk a költő kíséretében a Festetics által rendezett keszthelyi helikoni irodalmi ünnepeken. Mindenesetre tény, hogy a két fiát taníttató lelkész a következő évtől,²⁶ vagyis 1813 tavaszától már Nagyszékelyen szolgált, ahol 1817-ben meghalt a felesége.

²¹ Péterffy 1979: 163.

²² A török eredetű, gabona mérésére használt kilát Somogy vármegyében a 18. században két pozsonyi mérővel (1 pozsonyi mérő = 62,5 l) számolták. Egy pozsonyi mérővel bevetett területet 600 négyszögölben határoztak meg az úrbérrendezéskor.

²³ Szenyéri 1910: 18–19.

²⁴ Uo.

²⁵ Pálóczi Horváth Ádám Kazinczy Ferenchez írt 1814. június 13-i levelében említi, hogy fogadott lánya apja „szegény jövedelmű ember, kinek az én segítségemre magának is szüksége van” (Váczy 1901: XI. 421).

²⁶ Kazinczy János Festeticshez intézett levelében említi, hogy a „centrális iskolában”, vagyis Pápán tanuló „jó igyekezetű fiait” idővel Keszthelyre kívánja küldeni, hogy a Georgikonban tanuljanak (MOL Festetics Lt P 279 74. cs. f. 378v).

A következő évben, 1818-ban a Kaposvártól nem messze lévő kisközségben, Kzsokon folytatta szolgálatát, s az anyakönyvi bejegyzések megszakadása alapján feltételezhetően itt érte a halál 1825-ben.²⁷

A Kazinczy János leveléhez csatolt könyvjegyzék hatvanegy tételét áttekintve megállapíthatjuk, hogy legnagyobb számban teológiai tárgyú műveket tartalmaz. A pedagógiai, szépirodalmi, filozófiai, vallástörténeti, orvosi, állambölcséleti és történeti tárgyú művek, szótárak viszonylag csekély arányban vannak képviselve, viszont amelyeket megvétellelrelajánl a keszthelyi grófnak, mindenképpen a jelentős, reprezentatív kiadások közé sorolhatók. Ez utóbbi csoportból rögtön említhetjük Chatelain korábban jelzett nevelélméleti művének német nyelvű zürichi kiadását, mely az 1802. évi *series librorum*ában is fellelhető, s az 1812. évi jegyzék szintén tartalmazza.²⁸ Az ókori szerzők, például Phaedrus fabulái, vagy az 1802-es jegyzékben „Plutarchi paidagogia, Lipsiae 1730” megjelöléssel feltüntetett mű viszont nem bukkan fel a tíz évvel későbbi levél mellékletében.²⁹ Ugyanígy, a „Magazin für Kinder. Leipzig 1772” megjelölésű, valójában a *Leipziger Wochenblatt für Kinder* 1772-ből származó példányait, azaz éppen a lap megindulásának kezdetétől számíthatóan birtokában lévő példányokat sem említi a keszthelyi grófnak küldött levelében. Az utóbbi esetében ez érthető, hiszen mindössze néhány lapból álló számokról lehetett szó.³⁰ Ugyanitt kell említenünk viszont az 1699-es első megjelenést követően számos kiadást megért didaktikus regényt, Fénelon népszerű művét, a Telemachos kalandjainak 1762. évi, metszetekkel illusztrált lausanne-i kiadását, melyet Kazinczy János 1802. évi jegyzéke is tartalmaz, s ott találjuk a szóládi lelkész tíz évvel későbbi ajánlatában is.³¹ Mindemellert a szépirodalmi alkotások, illetve a francia nyelvű kiadványok sorában rendkívül figyelemreméltó Molière műveinek 1716-os, reprezentatív párizsi kiadása, melyet szintén megvétellelrelajánlott a keszthelyi grófnak.³² A francia nyelvű művek közt igen nagyra tartotta II. Frigyes verseinek 1760-as kiadását, hiszen Molière többkötetes művével együtt 6 ft 20 xr-ban határozta

²⁷ Péterffy 1979: 164–165.

²⁸ Figyelemre méltó viszont, hogy John Locke (1632–1704) nagyhatású ismeretelméleti értekezése, az *An Essay Concerning Human Understanding*, melynek *Versuch vom menschlichen Verstande* címmel megjelent 1741. évi lipcsei kiadásával rendelkezett 1802-ben, a Festeticsnek küldött jegyzékben nem szerepel.

²⁹ A hivatkozott munka az 1682-től Lipcsében működő híres Weidemann könyvkiadónál jelent meg: *Plutarchi chareonensis ... seu de puerorum educatione libellus, analysi grammatica, interpretatione simplici ad textum graecum et paraphrasi perspicua ad modum Iohannis Minellii ... Lipsiae, 1730.*

³⁰ A lapot Johann Christoph Adelung (1732–1806) nyelvész adta ki kéthetente. Az egyes számok elbeszéléseket, fabulákat, fejtörőket tartalmaztak. Alig két évig jelent meg, 1774-ben megszűnt.

³¹ Fénelon, François de Salignac de la Motte: *Les Aventures de Télémaque, fils d'Ulysse*. Lausanne, 1762.

³² *Oeuvres de Monsieur Molière. Nouvelle édition, revue, corrigée et augmentée, enrichie de figures en taille douce*. Tom. 1–6. Paris, 1716.

meg az árát.³³ Ugyanitt kell megemlítenünk a 18. század második felében a hazai olvasóközönség körében igen népszerű Edward Young (1681–1765) anglikán lelkész melankolikus lírájának magyar nyelvű fordítását, 3 ft 30 xr értékben, melyet egykori iskolatársa, Péczeli József adott közre.³⁴ Valószínűleg Kazinczy János kedvenc szerzője lehetett a bergeni születésű, ám főként Dániában, Koppenhágában működő sokoldalú felvilágosult író, színpadi szerző Ludvig Holberg (1684–1754), akinek öt művével is rendelkezett az 1802. évi jegyzék szerint. Többek között az emberi magatartást kipellengérező regényének, a Klim földalatti utazása c. művének német nyelvű kiadása is fellelhető volt könyvtárában.³⁵ A Festeticsnek 1812-ben felajánlott három Holberg-mű között, vagyis költeményei, valamint Holberg egy történelmi értekezése mellett igen komoly összegre tartotta a Koppenhágában, német nyelven kiadott válogatott leveleit, egészen pontosan 10 ft 10 xr-ban határozta meg az eladási árukat.

A természettudományos művek közt Kazinczy János könyvtárának kiemelkedő darabját képezte Theodor Zwinger (1658–1724) „Medicae praxis” megjelöléssel feltüntetett munkája, melyet feltétlenül Festetics figyelmébe ajánlott. A rendkívül sokoldalú bázeli orvosprofesszor a 16. századra visszamenően neves humanista műveltségű orvosdinasztiából származott, s a botanika professzoraként előbb egy botanikai tárgyú művel alapozta meg elismertségét.³⁶ Zwingert ugyanakkor leginkább a modern gyermekgyógyászat megteremtőjeként tartják számon, s a *paediatria* fogalmának bevezetését is tőle eredeztetik.³⁷ 1703 és 1711 közt Bazel egyetemének anatómiaprofesszora volt, majd pedig 1711-től haláláig a gyakorlati orvostan tanáraként működött. Halálának évében jelent meg újabb átfogó, illusztrált kétkötetes orvosi kompendiuma,³⁸ de a Festetics könyvtára számára felajánlott „Medicae praxis” valójában az 1698-ban megjelent illusztrált orvosi kézikönyvének, a *Sicherer und Geschwinder Arztnak* az 1710-es kiadása volt.³⁹ Ugyanígy könyvtárának természettudományos művei közül emelte ki egykori tanára, Hatvani István (1718–1786) debreceni professzor *Introductio ad Principia Philosophiae*

³³ *Ceuvres du Philosophe de Sans-Souci*. Potzdam (sic), MCCLX. A kérdéses munka hazai protestáns felvilágosult közegeben való fogadtatásával kapcsolatban lásd: F. Csanak 1975: 433–434.

³⁴ *Yung éjtzakái és egyéb munkái, melyek magyar nyelvre fordítottak Péczeli József által. I–II. darab*. Győr, 1787. Young műveit Festetics már fiatalkorában eredetiben olvasta (Kurucz 2006a: 101–102).

³⁵ Nem megállapítható, hogy a *Nicolai Clims unterirdische Reise* c. munka melyik német nyelvű kiadásával rendelkezett.

³⁶ A neves család első európai híró alakja Theodor Zwinger (1533–1588) Bazelben, Lyonban, Párizsban tanult, s Padova egyetemén szerzett orvosdoktori diplomát. Enciklopédikus jellegű főműve: *Theatrum Humanae Vitae...* Basileae, MDLXV. A 17–18. század fordulóján élt bázeli egyetemi tanár hivatkozott műve: *Theatrum botanicum, Das ist: Neu vollkommenes Kräuter-Buch*. Basel, 1696.

³⁷ Friolet 2001: 170–171.

³⁸ Zwinger, Theodor: *Compendium Medicinae Universae, E Scriptis probatissimum Auctorum, tam viventium quam mortuorum, puta Ettmülleri, Waldschmidii, Sennerti, Wedellii, Boerhavii, aliorumque, singulari opera coccinnatum, institutiones, chymiam, pharmaciam, et praxin medicam succincte tradens...* Tom. I–II. Basileae, MDCCXXIV.

³⁹ Zwinger, Theodor: *Sicherer und Geschwinder Arzt, oder vollständiges Arzneibuch...* Basel, 1710.

Solidioris című munkáját, és sorolta be a Festeticsnek felajánlott könyvek közé.⁴⁰ Hatvaninak ez a munkája a hazai matematikatörténet egyik kiemelkedő darabja, a valószínűség-számítás alapelveinek magyarországi szerzőtől származó első hazai dokumentuma. Megjegyzendő, hogy az 1802. évi jegyzék szerint Maróthi György aritmetikai művével is rendelkezett a szőládi lelkész, de a Festeticsnek elküldött levelében érthető módon az egyszerű tankönyvet, melyből egykor maga is minden bizonnyal tanult Debrecenben, már nem említi.⁴¹

A klasszikus nyelvek, illetve a bibliai nyelvek tanulmányozásához szükséges kézikönyvei közül Kazinczy János két művet ajánlott fel Festeticsnek. Az egyik Erasmus Schmidt (1570–1637), a wittenbergi egyetem matematikaprofesszorának valóban egyedi értéket képviselő, fametszetekkel, díszes belső címlappal rendelkező újszövetségi konkordanciajegyzékének első kiadása volt.⁴² Ezt a művet egyébként 5 ft 10 xr-ért ajánlotta fel megvételre. A másik kézikönyv Augustin Calmet (1672–1757), a lotharingiai Senones Benedek-rendi apátja lenyűgöző filológiai erőfeszítésének, közel hétezer szócikket tartalmazó munkájának 1751-es liegnitzi kiadása volt.⁴³ Calmet művének német nyelvű kiadását, mely alapvetően az Ószövetség eseménytörténeti, forráskritikai értelmezéséhez nyújtott segítséget, Christian Gottlieb Jöcher (1694–1758) lipcsei lexikográfus, könyvtáros fordította, illetve dolgozta át. A kötet különlegességét jelzi, hogy a szőládi lelkész a Festeticsnek megvételre felajánlott művek közül ezt értékelte a legtöbbre, vételárát 15 ft 20 xr-ban határozta meg. Feltétlenül érdemes megemlíteni, hogy Kazinczy János 1802-es könyvjegyzéke a magyar református peregrináció több jelentős személyiségével is kapcsolatot tartó bázeli teológiai professzor, Jakob Christoph Beck (1711–1785) bibliai konkordanciajegyzékét is feltüntette.⁴⁴ Ugyanígy figyelemre méltó, hogy a 17. század első felében a magyarországi és erdélyi peregrinusokra komoly hatást gyakorló németalföldi református teológus, Johannes Coccejus (1603–1669) lexikonjával, illetve kommentárgyűjteményével is rendelkezett.⁴⁵ Könyvei közt említi még a lausanne-i akadémia etika- és görögnyelv-professzora, Johannes Scapula (1540?–1600) eredetileg 1580-ban megjelent görög–latin etimológiai kézikönyvének 1665-ös kiadását, mely az enciklopédikus műveltségű orvos és filológus, Jakob Zwinger

⁴⁰ Hatvani István: *Introductio ad principia philosophiae solidioris...* Debreceni, 1757.

⁴¹ Maróthi György: *Aritmetika, vagy számvetésnek mestersége...* Debrecen, 1763.

⁴² Schmid, Erasmus: *Novi Testamenti Jesu Christi Graeci, Hoc Est, Originalis Linguae Tameion (aliis Concordantiae) Hactenus Usitato Correctius, Ordinatus, Distinctus, Plenius, Jam dudum a pluribus desideratum: Ita Concinnatum, Ut Et Loca reperiendi, & Vocum veras Significationes; & Significationum diversitates per Collationem investigandi, Ducis instarestesse possit...* Wittenbergae, 1638.

⁴³ Calmet, Augustin: *Biblisches Wörterbuch worinnen was zur Geschichte, Critik, Chronologia, Geographie und zum buchstäblichen Verstande der heiligen Schrift gehöret...* Bd. 1–4. Liegnitz, 1751.

⁴⁴ Beck, Jakob Christoph: *Vollständiges Biblisches Wörterbuch oder Real- und Verbal-Concordanz...* Th. 1–2. Basel, 1770. Beck kapcsolatrendszeréhez lásd: Stähelin 1968; Lengyel 1977: 95–118; Lengyel – Tóth 1971: 53–102.

⁴⁵ Coccejus, Johannes: *Lexicon et commentarius sermonis Hebraici et Chaldaici. Ed. 2. Lugdunensi longe correctior atque auctior ... opera atque studio Johannes Henrici Maji.* Francofurti ad Moenum, 1689.

(1569–1610) kiegészítéseivel jelent meg.⁴⁶ Könyvei közül természetesen nem hiányzott Pápai Páriz Ferenc szótára sem, melynek 1757-es nagyszzebeni kiadásával rendelkezett, de érthető módon ezt sem ajánlotta fel megvételre.

Az állambölcsélet és természetjog európai klasszikusai közül az 1802. évi jegyzék Hugo Grotius (1583–1645) a háború és béke jogáról szóló értekezésének 1735-ös amszterdami kiadását tartalmazta.⁴⁷ Az 1812. évi jegyzékben ez a példány már nem szerepel, de mindkét jegyzék tartalmazza Samuel Puffendorf (1632–1694) több művét is. Sajnos sem a „historia Europa”, sem az „eiusdem Monzambanus”, sem pedig a „de officio homini” megjelölésű tételek esetében nem tünteti fel Kazinczy a kiadás évét vagy a megjelenés helyét, ami alapján rekonstruálni lehetne, hogy az európai jogtörténet egyik meghatározó alakjának művei közül melyik kiadással rendelkezett.⁴⁸ A *De Officio homini et civis, juxta legem naturalem libri duo* című értekezés, mely a polgári jogok és kötelezettségek tekintetében alapvető összefoglaló munkának számított, a felvilágosodás szellemiségének térnyerése folytán a 18. században szinte egyetlen magát műveltnek tartó nyugat-európai városi polgár könyvtárából sem hiányozhatott. Puffendorfnak ez a műve egyébként először a svédországi Lundban jelent meg 1673-ban, s utóbb természetesen számos kiadás követte, de önmagában figyelemre méltó, hogy a szőládi lelkész könyvtárának megbecsült darabjai közé tartozott.

Mind az 1802-es jegyzékben, mind pedig a Festeticsnek megvételre felajánlott művek sorában dominánsak a morálteológiai tárgyú művek, illetve prédikációgyűjtemények. E művek sorában mindenképpen elsőként említhetjük Benois Pictet (1655–1724), a genfi születésű református teológus két alkotását. Mivel Kazinczy János 1802-ből származó könyvjegyzékében „Theologia eiusdem Morale Chrétienne” megjelöléssel, s genfi kiadási hellyel van feltüntetve Pictet két munkája, illetve a megjelenési évek 1708 és 1710, egyértelmű, hogy francia nyelvű példányokkal rendelkezett.⁴⁹ A *La théologie Chrétienne* példányát egyébként meglehetősen nagy összegre tartotta, méghozzá 10 ft 20 xr értékben. Megemlíthetjük, hogy

⁴⁶ Scapula, Johannes: *Lexicon Graecolatinum ... cum indicibus... Lexicon Etymologicum...* Basileae, 1665.

⁴⁷ Grotius, Hugo: *De iure belli ac pacis libri tres: in quibus ius naturae et gentium ... explicantur...* Tom. I–II. Amstelodami, 1735.

⁴⁸ Puffendorf, Samuel: *Einleitung zu der Historie der vornehmsten Reiche und Staaten, so itziger Zeit in Europa sich befinden.* Frankfurt a. M., 1684. Ugyanő „Monzambanus” álnév alatt: Severini de Monzambano Veronensis: *De statu Imperii Germanici, ad Laelium fratrem, dominum Trezolani, liber unus.* Genevae, 1667. Két évvel később franciául is megjelent: *L’Estat de l’empire d’Allemagne de Monzambane. Trad. Sieur François-Savinien d’Alquié.* Amsterdam, 1669. Érdeemes megemlíteni, hogy a birodalmi alkotmány és közjogi berendezkedés áttekintését nyújtó művet 1690-ben angolul is megjelentették: *The Present State of Germany; or, An Account of the Extent, Rise, Form, Wealth, Strength, Weaknesses and Interests of that Empire. The Prerogatives of the Emperor, and the Priviledges of the Electors, Princes, and Free Cities. Adapted to the present Circumstances of that Nation. By a Person of Quality.* London, 1690.

⁴⁹ Pictet, Benois: *La théologie Chrétienne et la science du salut, ou, L’exposition des verités que Dieu a révélées aux hommes dans la Sainte Ecriture...* Genève, 1708. Uő: *La morale Chrétienne ou l’art de bien vivre...* Tom. 1–2. Genève, 1710.

az 1802. évi jegyzék szerint Kazinczy János Pictet utóbbi művének 1759-ben Debrecenben kiadott fordításával is rendelkezett, melyet a Svájcban és Hollandiában tanult Piskárosi Szilágyi Sámuel (1719–1785) debreceni tanár, szuperintendens adott közre magyar nyelven. Ugyanitt kell megjegyeznünk, hogy bár Festeticsnek nem ajánlotta fel megvételre, de az 1802-es jegyzék szerint a Coccejus szellemiségét továbbörökítő Campegius Vitringa (1659–1722), a franekeri egyetem keleti nyelvek és teológiatanárának alapvető egzegétikai művét is tartalmazta könyvtára.⁵⁰ Hasonlóképpen megemlíthetjük, hogy az angliai puritanizmus kiemelkedő alakjának, William Amesnek (1576–1633) a franekeri egyetem tanáraként közreadott, a lelkiismeret és a cselekedetek viszonyrendszerét vizsgáló művét, mely a magyarországi és erdélyi protestantizmus helvét irányzatának morálteológiai fejlődését jelentős mértékben befolyásolta, Kazinczy János 1812-ben kelt levelében szintén említi.⁵¹ A több kiadást megérett mű szóban forgó példányának pontosabb meghatározása azonban lehetetlen, mivel egyik jegyzék sem tartalmaz más információt, mint „Amesii Casus Conscientiae”, s az árát 1 ft 10 xr-ban határozta meg.

A coccejánus teológiai irányzat követőjeként számon tartott német református teológus, Konrad Mel (1666–1733), aki brémai és groningeni tanulmányokat követően a 18. század elején Königsbergben tevékenykedett, s a Porosz Tudományos Akadémia tagjává is választották, prédikációs gyűjteménye révén szintén képviselve van a Festeticsnek küldött jegyzék szerint.⁵² Ugyanitt említhetjük az egykori bearni lelkész, Jean la Placette (1639–1718) eredetileg Amszterdamban megjelent, ám Kazinczy János jegyzékében csupán a német kiadásra utaló „germ.” rövidítéssel megjelölt művét, mely az isteni szeretet, a krisztusi tökéletes megváltás, illetve a keresztyéni kötelességek vonatkozásában kidolgozott rendszerével nemcsak a kálvini irányzatot követő nyugat-európai teológiai műhelyekre volt hatással, hanem Magyarországon is, mivel a hazai peregrináció közvetítése nyomán a 18. század közepén la Placette keresztyén etikáját magyarul is közreadták Debrecenben.⁵³ A szőládi lelkész a hugenotta teológus egy másik művével is rendelkezett, illetve felajánlotta Festeticsnek megvételre, azonban csak az 1802. évi jegyzékben található utalás arra, hogy a „der Tod der Gerechten” 1728. évi frankfurti kiadásáról van szó.⁵⁴ Az előbbi művet 6 ft 20 xr-ért, az utóbbit megle-

⁵⁰ Vitringa, Campegius: *Commentarius in Librum Prophetiarum Jesaiae...* Tom. I–II. Herbornae Nassaviorum, 1714–1720.

⁵¹ Amesius, Guilelmus: *De conscientia et ejus jure vel casibus libri quinque.* Amstelodami, 1631.

⁵² Mel, Conrad: *Die Posauenen der Ewigkeit, oder, Predigten vom Tode, Auferstehung der Todten...* Th. 1–2. Frankfurt am Main, 1712. A pietizmussal foglalkozó könyvtárnyi irodalomból az alábbi tanulmánykötetet emelem ki: Brecht (Hrsg.) 1993.

⁵³ Az előbbi esetben nem megállapítható, hogy melyik német nyelvű kiadással rendelkezett. Jean la Placette egyébként a nantes-i ediktum visszavonását követően a koppenhágai emigráns francia gyülekezet lelkészeként állította össze művét: La Placette, Jean: *Dissertations sur divers sujets de morale et de théologie...* Amsterdam, 1704. Etikájának magyar nyelvű kiadása: La Placette János: *A keresztyén etikának vagy erköltsök tudományának rövid summája.* Debrecen, 1750.

⁵⁴ *A La morte de justes, ou, La manière de bien mourir* c. munka első német nyelvű kiadása: De la Placette, Johann: *Der Tod der Gerechten, oder die Weise wohl zu sterben...* Frankfurth, MDCCIII.

hetősen olcsón, 1 ft 20 xr-ért kínálta megvételre. A nantes-i ediktum visszavonását követően Franciaországot elhagyni kényszerülő hugenotta egyházi írók művei közt találjuk még Daniel de Superville-nek (1657–1728), a rotterdami vallon gyülekezet lelkészének prédikációs gyűjteményét, vagyis annak egy 18. század közepén megjelent német nyelvű kiadását.⁵⁵ Superville esetében a különböző szentírási helyekhez kapcsolódó prédikációk egységes jellemzője nem az elvont, spekulatív igemagyarázat, hanem a gyakorlatias, szintetizáló jellegű megközelítés. Ugyanebbe a csoportba sorolhatók a nantes-i ediktum visszavonása után előbb Hollandiában, majd Berlinben tevékenykedő Isaac de Beausobre (1659–1738) hugenotta lelkész német fordításban megjelentetett prédikációi, melyeknek négykötetes gyűjteményét 8 ft 20 xr értékre tartotta.⁵⁶ Megjegyzendő, hogy bár a Festeticsnek küldött ajánlatban nem szerepel, de az 1802-ből származó jegyzékben azonosítható egy Beausobre és Jacques L'Enfant (1661–1728) fordításában közreadott, s Amszterdamban megjelent francia nyelvű Újszövetség is.⁵⁷

Kazinczy a nagyobb értékű kötetek közé sorolta Thomas Stackhouse (1677–1752) két művét is. Az angol teológus *History of the Holy Bible* című impozáns munkájának német nyelvű kiadása, csakúgy mint az eredetileg 1729-ben Rostockban kiadott hétkötetes dogmatikája Friedrich Rambach (1708–1775) evangélikus teológus fordításában jelent meg.⁵⁸ Stackhouse előbb említett művét, mely eredetileg két fólió méretű kötetben, 1737-ben látott napvilágot, számos illusztráció gazdagította, így többek között a Babel toronyról vagy Noé bárkájának belsejéről készített metszet. A patrónus, akinek e nagy munkáját dedikálta, Edmund Gibson (1669–1748), London püspöke volt, s nem mellesleg ez az anglikán főpap volt az, aki 1735-ben a magyar protestánsok érdekében szót emelt Thomas Pelham-Holles külügyi államtitkárnál, arra kérve őt, hogy diplomáciai eszközökkel tegyen lépéseket a bécsi udvarnál a magyarországi protestánsokat sújtó rendelkezések enyhítése érdekében.⁵⁹ Stackhouse mindkét művének árát nagyobb összegben, 12 ft 40 xr-ban, illetve 10 ft 20 xr-ban határozta meg a szoládi lelkész. Ugyanígy a drágább kötetek közé sorolta, vagyis 10 ft 20 xr-ra tartotta William Beveridge (1637–1708), a kiváló filológus és szónok munkáját, aki a konfesszionális meggyőződés fontosságán túlmenően a lelkészi hivatáshoz elengedhetetlen tiszta élet mellett foglalt állást.⁶⁰ Megjegyzendő, hogy a kálvini

⁵⁵ Superville, Daniel de: *Predigten ueber verschiedenen Stellen der heiligen Schrift...* Leipzig, 1755. Superville műve először 1700-ban jelent meg *Sermons sur divers textes de L'Écriture Sainte* címmel.

⁵⁶ Beausobre, Isaac de: *Predigten*. Bd. 1–4. Lübeck – Leipzig, 1760–1762.

⁵⁷ *Le Nouveau Testament de Notre Seigneur Jésus-Christ, traduit en françois ... par Mrs. de Beausobre et L'enfant*. Tom. 1–2. Amsterdam, 1736–1738.

⁵⁸ Stackhouse, Thomas: *Vertheidigung der Biblischen Geschichte und der darauf gegruendeten Religion...* Bd. 1–8. Rostock, 1752–1759. Uő: *Lehrbegriff der ganzen christlichen Religion*. Bd. 1–7. Rostock, 1755–1764.

⁵⁹ NA (PRO) SP 36/36 f. 39.

⁶⁰ Beveridge, William: *Private Thoughts upon Religion, Digested into Twelve Articles...* London, MDCCIX. Ez a műve *Private Gedancken von der Religion* címmel Frankfurtban jelent meg német fordításban 1714-ben.

dogmatikai rendszert követő Beveridge prédikációi nagy hatással voltak Daniel Ernst Jablonskyra (1660–1741), Comenius unokájára, aki a 18. század elejétől porosz udvari prédikátorként is szolgált, s akinek *Christlicher Predigten* című, 1727-ben Berlinben kiadott prédikációs gyűjteményével az 1802. évi jegyzék szerint Kazinczy János is rendelkezett, bár ezt a kötetet nem ajánlotta fel megvételre a keszthelyi grófnak.⁶¹

Felajánlotta viszont 10 ft 10 xr értékre tartva a puritán eszmerendszerrel azonosuló, s a kálvini dogmatika iránt fogékony John Tillotson (1630–1694) canterburyi érsek válogatott prédikációs gyűjteményének hét kötetét, mely a német nyelvű utalás szerint minden bizonnyal a Zürichben 1740-től 1772-ig kiadott köteteket foglalta magában.⁶² Ugyanígy a drágább tételek közt szerepelt a walesi születésű, majd pedig a New Bond Streeten, Westminsterben ígét hirdető presbiteriánus teológus, John Evans (1680–1730) eredetileg *Practical Discourses Concerning the Christian Temper* című 1737-ben, Londonban megjelentetett, harmincnegyzet prédikációt tartalmazó gyűjteményes kiadása. A Festschriftnek felajánlott munkák közt Evans prédikációinak német nyelvű kiadása szintén megtalálható, méghozzá 5 ft 20 xr értékben.⁶³ Az angol szerzőktől származó teológiai művek köz találjuk még az oxfordi Trinity College egykori hallgatójának, William Derhamnek (1657–1735) két művét „Physicotheologia” és „Astrotheologia” megjelöléssel. Derham műveiben természettudományos megközelítésben, egy felsőbb elrendezési elv kimutatásával kívánta igazolni a Teremtő létét. Előbbi műve eredetileg 1713-ban, utóbbi 1714-ben jelent meg Londonban *Physico-theology*, illetve *Astro-theology* címmel.⁶⁴ Feltűnő módon Kazinczy János a két műrét alacsonyabbra, 2 ft 10 xr-ra, illetve 1 ft 20 xr-ra tartotta.

* * *

A vörösberényi születésű Tóth Ferenc (1768–1844), a göttingeni egyetem egykori hallgatója, s az 1801-től főiskolai rangban működő pápai református kollégium tanára, utóbb egyházkerületi szuperintendens, a 19. század elején így fogalmazta meg a „helvetica confessiobeli” lelkészek tudományos felkészültségére vonatkozó elvárásokat: „A Papi Hivatalra meg-kivántatik a Filozofiának Világi és Ekklesiái Historiának, Napkeleti Régiségeknek, Chronologiának, Földleírás-

⁶¹ Rackwitz 2006: 309–310.

⁶² Tillotson, Johann: *Auserlesene Predigten...* Bd. 1–7. Zürich, 1740–1772. A nyolcadik kötet 1776-ban jelent meg.

⁶³ Az 1802. évi jegyzék szerint Evans művének kétkötetes, 1759-ben Frankfurtban kiadott példányáról van szó.

⁶⁴ A szótladi lelkész 1802-ből származó jegyzéke a kiadás helyeként Hamburgot adja meg, így feltehetően a mű *Astrotheologie, oder Himmlisches Vergnüen im Gott* címmel 1732-ben Hamburgban megjelentetett kiadásáról van szó, csakúgy mint az utóbbi esetében, mely *Physicotheologie, oder Natur-Leitung zu Gott* címmel jelent meg.

nak, Természeti Historiának, Ékesen-szóllás mesterségének, Sidó, Görög, Deák és a mai Tudós Nyelveknek alkalmas tudása.”⁶⁵

Úgy tűnik, ezek az elvárások mindenképpen tükröződnek, illetve megerősítést nyernek a Kazinczy János által a keszthelyi gróf számára felajánlott könyvállomány vizsgálata alapján. Hogy ez a valóban egyedinek tekinthető gyűjtemény miképpen jött létre egy olyan lelkész esetében, aki nem folytatott tanulmányokat Hollandiában, Svájcban vagy valamelyik német egyetemen, aligha rekonstruálható a maga teljességében. Mindamellett sokatmondó az a tény, s II. József toleráns uralkodói gyakorlatával szintén összefüggésbe hozható, hogy Kazinczy János Samuel Werenfels (1657–1740) svájci teológus műveinek 1782. évi gyűjteményes kiadására is előfizetett, vagyis egy svájci református teológiai munka behozatala az országba ekkor már nem számított kockázatos vállalkozásnak egy szerény anyagi lehetőségekkel bíró magyar lelkész esetében.⁶⁶ Minthogy a bázeli egyetemi könyvtár vendégkönyvében pontosan ebből az évből található bejegyzés Péczeli Józseftől, így feltételezhető, hogy egykori iskolatársa számára ő fizetett elő, s egyáltalán nem kizárható, hogy Péczeli hazatérésekor számos egyéb könyvet hozott Kazinczy Jánosnak is.⁶⁷ Szintén van adat arra nézve, hogy Péczeli a hazatérése után is kapott könyveket külföldről, s nemcsak azokat küldték utána, melyeket még svájci tartózkodása idején megvásárolt.⁶⁸

Mint láthattuk, a Kazinczy János által Festeticsnek felajánlott művek túlnyomó része, vagyis közel nyolcvan százaléka teológiai tárgyú, s a kis számú szépirodalmi, állambölcseleti, pedagógiai munka mellett a segédkönyvek, szótárak szintén a szőládi lelkész gyakorlati teológiai tevékenységéhez kapcsolódnak. Amennyiben az 1812-ből származó jegyzéket összevetjük a tíz évvel korábbi jegyzékben felsorolt művekkel, akkor megállapíthatjuk, hogy egy kivételével a Festeticsnek felajánlott művek mindegyikével már korábban rendelkezett. Az 1812. évi jegyzékben ugyanis található egy tétel „Confucii le morale” megjelöléssel 1ft 10 xr értékben, s ez a munka nem szerepel a mocsoládi *series librorum* tételei között. Bár nem megállapítható, hogy a kínai gondolkodó műveinek melyik francia nyelvű kiadásáról van szó, ez az utalás mindenképpen figyelemre méltó.

A két különböző időszakból származó jegyzékek összevetésekor egyértelműen megállapíthatjuk, hogy a fent ismertetett művek, mindenekelőtt a domináns morálteológiai értekezések, prédikációs gyűjtemények vonatkozásában az 1802. és az 1812. évi jegyzékek azonos arányokat mutatnak. Kézikönyvei között szintén a legértékesebb könyvészeti darabokat válogatta ki, s ajánlotta fel megvételre.

⁶⁵ Tóth 1802: 10–11. A korszak református egyházi művelődéstörténeti sajátosságaihoz lásd: Szabó 1991: 284–290.

⁶⁶ Werenfels, Samuel: *Opuscula theologica, philosophica et philologica*. Tom. I–III. Basileae, 1782. Ez a mű Kazinczy János 1802. évi jegyzékében fellelhető. Werenfels gyakorlati teológiájában előbbre valónak tartotta a dogmatikai szőrszálhasogatásnál a dogmatikai egyszerűséget és tisztaságot, melynek megfelelő hirdetéséhez előfeltételként fogalmazódik meg a tiszta keresztény élet és szeretet. Az előfizetők listájában: „Kazintzy Johannes, Hung” (Hegy 2008: 389).

⁶⁷ Hegyi 2008: 388.

⁶⁸ Bíró 1962: 330.

Mindemellett az olvasási, könyvhasználati gyakorlat tekintetében is igen fontos kiindulópontként fogható fel az 1802-ben Mocsoládon összeállított jegyzék. Ebben ugyanis alkalmanként Kazinczy János azt is megjelölte, hogy egy-egy adott művet kinek adott kölcsön. Példaként említhetünk egy háromnyelvű szótárt, vagyis a „Voyageur Dictionnaire” megjelölésű tételt, melyet Nagy Dániel nagyszékelyi lelkész vett kölcsön Kazinczy Jánostól.⁶⁹ Ugyanígy a kölcsönzött könyvek közt találjuk Thomas Burnet (1635–1715), egy cambridge-i tanulmányokat végzett kisebb jelentőségű angol teológus feltámadásról írt értekezésének francia nyelvű kiadását,⁷⁰ melyet egy bizonyos Sárközy Albertnek adott kölcsön. Az 1812-ből származó jegyzék szerint a Festeticsnek felajánlott művek közt szintén említi ezt a munkát. A kölcsönzők közt szerepel még Csicsvay András, Somogy megyei lelkész társa, aki Kempis Tamás művének 1761-es velencei kiadását kapta meg. Mindkét jegyzékben megtalálható Beausobre fent említett német nyelvű prédikációs gyűjteménye, melyet Mocsy Józsefnek adott kölcsön, vagyis a használatól visszakarta, s így 1812-ben felajánlhatta megvételre Festeticsnek. Ugyanakkor csupán következtethetünk arra, hogy az 1802-ben összeállított listán szereplő művek közül többet is kölcsönadott másoknak, mivel számos címet a kölcsönző nevének megjelölése nélkül áthúzott Kazinczy, mint például Evans hivatkozott prédikációit, melyet viszont szintén ott találunk az 1812-es jegyzékben.

Nem csekély tanulságokkal szolgál az egykori iskolatárs, Péczeli József révkomáromi lelkész 1793-ban, vagyis nem sokkal a halála után nyomtatásban közreadott katalógusának összevetése Kazinczy János könyvállományával.⁷¹ Péczeli, a „nagy-fényű Hazafi” könyvtára a nyomtatott katalógus szerint 680 tételt tartalmazott, vagyis jóval felülmúlta egykori segédlelkésze könyvtárát.⁷² A „szakmaspecifikusnak” mondható tudatos könyvtárgyarapítás⁷³ eredményeképpen fellelhető művek hatása azonban Péczeli nyomtatásban kiadott prédikációs gyűjteményeiben egyértelműen kimutatható. Példaként említhetjük 1790-ben megjelentetett „erköltsi prédikációit”, melyeket „néhány Anglus és Frantzia Doktorok” munkáinak felhasználásával adott közre. Péczeli többek között Beveridge, Dodridge, valamint Beausobre prédikációira hivatkozik, vagyis olyan teológusokra, akiknek a műveivel könyvtárának katalógusa szerint rendelkezett.⁷⁴ Bár Kazinczy János

⁶⁹ „Apud Rev. D. Danielem Nagy N. Székelyi”. Kazinczy a *Nouveau dictionnaire du voyageur, François-Allemand-Latin: et Allemand-François-Latin. Enrichi de tous les mots & de toutes les belles expressions Françaises, & Alemandes nouvellement introduites, pour l'usage de ceux qui désirent d'apprendre ces Langues* c. munka frankfurti kiadásával rendelkezett.

⁷⁰ Burnetnek ez a műve eredetileg posztumusz jelent meg 1723-ban *De Statu Mortuorum et Resurgentium Tractatus* címmel.

⁷¹ Bíró 1962: 326–333.

⁷² *Catalogus librorum venalium quos relicta nuper beate defuncti Cl. Viri Josephi Péczeli Pastoris quondam Ecclesiae Reformatae Rév-Komáromiensis...* Posenii, 1793.

⁷³ Csernátoni Gajdó Dániel (1696–1749) 140 tételes gyűjteménye kialakulási folyamatának rekonstruálása kapcsán lásd: Monok 2010: 6–7.

⁷⁴ *Erköltői prédikációk mellyeket rész szerint maga készített, rész szerint némely Anglus és Frantzia Doktoroknak munkáiból fordított Péczeli József R. Komáromi prédikátor*. I. Győr, 1790. Péczeli az „Előbeszédben” különösen Beveridge munkásságát dicséri.

prédikációi nem jelentek meg nyomtatásban, azonban korábban láthattuk, hogy ő is a megbecsült darabok között tartotta számon az említett szerzők műveit, tehát joggal feltételezhetjük, hogy a szőládi lelkész ugyanígy támaszkodott gondolataikra. Hasonlóképpen azonosságot mutat Superville és Tillotson munkássága iránti érdeklődésük, azonban Kazinczytól eltérően a két teológus műveinek korábbi kiadásaival rendelkezett Péczeli.⁷⁵

Egyértelmű eltérést mutat viszont Péczeli könyvtárának szépirodalmi, pedagógiai, a felvilágosodás állambölcséleti, filozófiai tárgyú műveinek tekintetében megmutató gazdagsága. Rousseau nevelésméleti műve, az *Émile* mellett még további, közelebről meg nem határozott kötetekkel rendelkezett, ugyanakkor Kazinczy 1802-ből származó jegyzékében hiába keressük Rousseau-t. Figyelemre méltó, hogy Péczeli John Milton olvasója is volt, méghozzá angol nyelven,⁷⁶ de az európai és a hazai felvilágosodás nagyhatású szerzője, Alexander Pope műveinek 1766-os francia nyelvű válogatott kiadását is tartalmazza katalógusa. Feltűnő, hogy Péczeli igen nagy számban rendelkezett angol szerzőktől származó művekkel, így Samuel Butler *Hudibras* c. satirikus művének 1775. évi edinburghi kiadását is ott találjuk könyvtárában, vagyis minden bizonnyal olvasott angol nyelven, hiszen egy William Young szerkesztésében megjelent szótárra is utal könyvjegyzéke.⁷⁷ Kazinczy János 1802. évi *series libroruma* azonban egyáltalán nem tartalmaz angol nyelvű munkákat. Ugyanígy nem találunk birtokában Voltaire-től vagy Montesquieu-től származó műveket, ellentétben Péczeli könyvtárával. De Péczelitől eltérően mezőgazdasági tárgyú, akár még magyar nyelvű szakkönyvet sem vásárolt, míg az 1793. évi katalógus szerint Péczeli több francia és angol nyelvű mezőgazdasági szakkönyvvel is rendelkezett. Egyértelműen megállapíthatjuk tehát, hogy könyvei alapján Péczeli sokkal tágabb európai kitekin-téssel rendelkezett, jóllehet Kazinczy János teológiai, nyelvi felkészültsége szintén elismerést érdemel, s Péczeliével azonos rangúnak fogadhatjuk el.

Végezetül ki kell térnünk arra a kérdésre, hogy vajon az anyagi kényszer hatá-sára könyvtárának legtöbbre becsült darabjait 1812-ben áruba bocsátani kény-telen Kazinczy János az 1802. évi jegyzékben foglaltakhoz képest milyen árat szabott könyveiért, illetve miért éppen az adott évben szánta rá magát erre a fel-tételezhetően érzékeny döntésre. Kazinczy János életútjának ismertetése kapcsán korábban utaltunk a szőládiak konfliktusára Hunyady gróffal, illetve a lelkészi és tanítói javadalmi földek robotmegváltásának problematikájára. Ettől függet-lenül az időzítés semmiképpen sem lehetett véletlen, hiszen az 1811. évi oszt-rák államszűkítést követően sokan másokhoz hasonlóan a szőládi lelkész is komoly

⁷⁵ Superville 1722. évi lipcsei kiadását, illetve Tillotson 1711. évi rotterdami valamint 1738. évi amszterdami kiadását említi a nyomtatott katalógus.

⁷⁶ Milton, John: *Paradise Lost and Paradise Regained*. London, 1731; Uő: *Paradis Perdu*. Paris, 1755.

⁷⁷ *A new Latin–English dictionary: Containing all the words proper for reading the classic writers, with the Authorities subjoined to each Word and Phrase. To which is prefixed, a new English–Latin dictionary, Carefully Compiled from the best Authors in our Language... by Rev. William Young*. London, 1769.

egzisztenciális gondokkal szembesülhetett a drasztikus devalváció eredményeképpen.⁷⁸ Korábban láthattuk, hogy Kazinczy János készpénzben számított éves lelkeszi fizetése igen alacsony összeget, 30 ft-ot tett ki. 1812-ben a hatvanegy tételt „váltópénzben”, tehát nem ezüstben (!) 301 ft 30 xr-ért kínálta megvételre. A legjelentősebb összegre tartott kötet, vagyis Calmet fent említett „biblisches Wörterbuch” megjelöléssel feltüntetett műve mellett az 1802. évi jegyzékben 12 ft 10 xr értéket találunk, míg tíz évvel később 15 ft 20 xr-ért kínálta eladásra váltópénzben. Tillotson prédikációs gyűjteményét 1802-ben 5 ft 30 xr értékkel adta meg, 1812-ben viszont 10 ft 10 xr-ra tartotta. Ugyanígy Beausobre prédikációs gyűjteményét a mocsoládi *series librorum* 4 ft 10 xr-ra értékelte, míg tíz évvel később „váltópénzben” 8 ft 20 xr-ra tartotta. Hasonló arányt találunk Beveridge prédikációs gyűjteménye esetében, mely szintén az egyik legmagasabb összegre taksált munka az 1812. évi jegyzékben: tíz évvel korábban az értéke 5 ft 20 xr volt, míg a Festeticsnek tett ajánlatban 10 ft 20 xr-t találunk. Mindennél többet mond azonban az arányokról a két jegyzék összesített végösszege: Kazinczy János 1802-ben 187 tételből álló könyvtárának értékét 482 ft 20 xr-ban határozta meg, míg az 1812-ben feltüntetett 61 tétel értékét 301 ft 30 xr-ra tartotta váltópénzben.

Egyelőre nem rendelkezünk olyan forrással, ami arra utalna, hogy Festetics György elfogadta volna az ajánlatot. Sem a későbbi directionális iratanyagban, sem pedig az egykori családi könyvtár állományában nem találjuk nyomát annak, hogy az 1812. évi jegyzékben említett művek közül bármelyik is bekerült volna a keszthelyi gróf könyvtárába. Ennek okát egyértelműen abban kell keresnünk, hogy Festetics nem könyvészeti ritkaságok, s főleg nem morálteológiai értekezések gyűjtése révén kívánta gazdagítani magánkönyvtárát. A keszthelyi gróf könyvgyűjtő tevékenységét mindenekelőtt a felvilágosodás racionális megfontolásai határozták meg.

FORRÁSOK

Magyar Országos Levéltár (MOL)

P 279 Festetics Levéltár (Lt), Központi Birtokigazgatás, Directio, Ügyiratok.

National Archives, Public Record Office, London (NA, PRO)

SP 36 Germany (Empire).

Ráday Könyvtár Kézirattára (RKK)

K. O. 124. Series Librorum Johannis Kazinczy Ministri H. C. in Mocsolád Anno Domini 1802 die 15 May.

⁷⁸ Az államcsőd és a devalváció részleteihez a vonatkozó pátensekkel együtt lásd: Stiassny 1912.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Bíró Ferenc 1962: Péczeli József könyvtáráról. *Magyar Könyvszemle* (78.) 2–3. 326–333.
- Bíró Ferenc 1965: Péczeli József. (Első közlemény.) *Irodalomtörténeti Közlemények* (69.) 4. 405–432.
- Bozzay Réka – Ladányi Sándor 2007: *Magyarországi diákok holland egyetemeken 1595–1918.* (Magyarországi Diákok Egyetemjárása az Újkorban 15.) Budapest.
- Brecht, Martin (Hrsg.) 1993: *Geschichte des Pietismus. Das 17. und frühe 18. Jahrhundert.* Göttingen.
- F. Csanak Dóra 1975: Teleki József és az európai felvilágosodás. *Irodalomtörténeti Közlemények* (79.) 4. 433–445.
- Friolo, Beat 2001: Theodor Zwinger (1658–1724). Basler Professor, Schöpfer des Begriffs „Pädiatrie“ und Konsiliararzt in Delémont. *Schweizerische Ärztezeitung* (82.) 5. 170–171.
- Hegy Ádám 2008: Magyarországi diákok könyvgyűjtési és könyvtárhasználati szokásai Bázalben és Bernben a 18. században. *Magyar Könyvszemle* (124.) 4. 377–389.
- Kengel, P. Rainer 1952: *Die Bibliotheken des Hauses Castell. Neuesjahrlätter der Gesellschaft für Fränkische Geschichte.* (Heft 24.) Castell.
- Kurucz György 2006a: Könyv és főnemesi műveltség: Festetics György magánkönyvtára katonai pályára lépésének kezdetén. *Aetas* (21.) 2–3. 93–108.
- Kurucz György 2006b: Kényszer és szolgálat: Portrévázlat Festetics Györgyről. *Századok* (140.) 6. 1341–1375.
- Péterffy Ida 1979: Kazinczy János somogyi prédikátor könyvtára. In: Kanyar József (szerk.): *Somogy Megye Múltjából.* (Levéltári Évkönyv 12.) Kaposvár, 151–166.
- Lengyel Imre 1977: Adalék a Teleki-téka keletkezéséhez Teleki Sámuel J. Chr. Beckhez írt leveleiből. In: *A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Közleményei.* (Könyv és Könyvtár 11.) Debrecen, 95–118.
- Lengyel Imre – Tóth Béla 1971: Maróthi György nevelési törekvéseinek külföldi gyökerei. (Adatok J. Chr. Beckhez intézett leveleiből.) In: *A Debrecen Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Közleményei.* (Könyv és Könyvtár 8/2.) Debrecen, 53–102.
- Monok István 2010: Erdélyi és magyarországi diákok olvasmányai hollandiai diákeveik alatt a korai újkorban. *Erdélyi Múzeum* (72.) 1–2. 1–9.
- Rackwitz, Werner 2006: Der „Soldatenkönig“ und der „Predigen der Herzensreligion“. *Mitteilungen des Vereins für die Geschichte Berlins* (102.) 1. 309–322.
- Stähelin, Ernst 1968: *Die Korrespondenz des Basler Professors Jakob Christoph Beck. 1711–1785.* Basel.
- Stiassny, Paul 1912: *Der österreichische Staatsbankrott von 1811.* Wien – Leipzig.
- Szabó György 1991: Adalékok a magyar református egyház 19. századi művelődési törekvéseihez. Tóth Ferenc reformtervei. *Magyar Könyvszemle* (107.) 3. 284–290.
- Szenyeri István 1910: *A szőládi református egyház története, 1629–1910.* Tab.
- Tóth Ferenc 1802: *Homiletika.* Komárom.
- Váczy János (szerk.) 1901: *Kazinczy Ferenc levelezése. XI.* Budapest.
- Vályi András 1796–1799: *Magyarországnak leírása. I–III.* Buda.

Wittmann, Reinhard 1984: Bücherkataloge des 16–18. Jahrhunderts als Quellen der Buchgeschichte. Eine Einführung. In: Wittmann, Reinhard (Hrsg.): *Bücherkataloge als buchgeschichtliche Quellen in der frühen Neuzeit*. (Wolfenbütteler Schriften zur Geschichte des Buchwesens 10.) Wiesbaden, 7–18.